

Visietekst project 'Tralies uit de weg'ⁱ

lange versie

De Vlaamse katholieke gevangenispastores vinden dat de kerkgemeenschap weinig betrokkenheid betoont op de situatie van gedetineerden en hun naastbestaanden. In meerdere publicaties, waaronder de uitgave van de Commissie Rechtvaardigheid en Vrede 'En Jezus schreef in het zand. Een christelijke kijk op vrijheidsberoving en strafbeleid' roepen zij op tot een grotere pastorale zorg vanuit de kerkgemeenschap op het detentiegebeuren. Gezinspastoraal denkt na over de mogelijke rol die zij kan spelen in het bieden van een antwoord op deze nood die de gevangenispastores vertolken. Het eerste deel van het artikel bespreekt kort de invloed van het detentiegebeuren op de dader, de naastbestaanden en de ruimere samenleving. In het tweede deel wordt de pastorale betrokkenheid vanuit de kerkgemeenschap op het gevangenisgebeuren bevraagd.

De evangelische oproep om 'gevangenen te bezoeken' en 'hun vrijlating aan te kondigen (wegen naar innerlijke bevrijding)' mag geen liturgische proclamatie blijven.

De nefaste invloed van het detentiegebeuren

Opsluiting in de gevangenis is voor de betrokkene en zijn omgeving een ingrijpend gebeuren waaraan de samenleving doorgaans weinig aandacht besteedt. De bekommernis om hen die er een deel van hun leven doorbrengen, is heel gering. Dit komt omdat gevangenen en de mensen die er verblijven, worden beschouwd als een geamputeerd of verbannen deel van de maatschappij. Daders creëren ergernis en angst bij de gemeenschap. Een eerste reden hiertoe is de neiging van mensen om polariserend te denken en te handelen. Dergelijke zwart-wit opstelling denkt over mensen in termen van radicaal goed of kwaad. Op deze basis kan men zich vrijpleiten om zich in te laten met de situatie van gedetineerden. Een andere oorzaak die nauw verweven is met de eerste, is opnieuw een spontane gewoonte om de mens en zijn daden te laten samenvallen. De persoon die onrecht pleegde, wordt herleid tot de optelsom van zijn negatieve daden. De mens achter de dader wordt niet meer gezien. Dergelijke opstelling leidt tot de conclusie dat met de betreffende persoon niets meer aan te vangen valt. Op basis van deze twee aangehaalde motieven, die doorgaans onbewust werken in de mens, pleit men zich vrij van elke aandacht voor gedetineerden. Zowel de eerste als de tweede oorzaak zijn irrationeel van aard. Goed en kwaad liggen niet lijnrecht tegenover elkaar maar doorkruisen elk hart. Het doen van goed en kwaad is veel complexer dan de opgepoetste, fascinerende confrontatie tussen 'de Schone' en 'het Beest', tussen het goede ('ik') en het kwade ('de ander'). Bovendien kan de mens niet volledig worden herleid tot zijn daden.

De samenleving heeft er -in tegenstelling tot wat dikwijls wordt gedacht -alle baat bij om verantwoordelijkheid op te nemen voor de situatie van gedetineerden. Ooit komen deze bannelingen terug in een maatschappij waar zij zelf verantwoordelijkheid moeten opnemen. Mensen die falen, zijn door het leven dikwijls al niet erg verwend geweest. Van mensen waarin niet geïnvesteerd wordt, kan geen inzet verwacht worden. Nochtans zal dit, éénmaal terug vrij, worden geëist. Om die reden worden in dit luik de consequenties van een gevangenisstraf nader bekeken.

Materiële en relationele gevolgen

De aanhouding en het uitzitten van een gevangenisstraf heeft op materieel en relationeel niveau verstreckende gevolgen voor de gedetineerde persoon in relatie tot zijn gezin, de familie en de naaste omgeving zoals werkmilieu, vrienden en burens. De materiële problemen houden grotendeels verband met het wegvallen van het gezinsinkomen. Dikwijls komen deze gezinnen in de bestaansonzekerheid terecht. Deze situatie heeft dan ook zijn invloed op de huisvesting, voeding, kledij, hygiëne. Op relationeel vlak zijn er de emotionele gevolgen die verbonden zijn met het in de

gevangenis verdwijnen van het gezinslid voor korte of langere termijn. De verwijdering van een persoon die betekenis heeft voor de overige gezinsleden laat zijn sporen na. Soms is voor de familie de reden van de opsluiting nog een tijdlang onduidelijk. De partner is weg, de vader van de kinderen is opgesloten, ouders zien hun kind in de gevangenis verdwijnen. Dergelijke relaties kunnen plots hun waarde verliezen of het vertrouwen kan ernstig worden geschonden. Bovendien is er de pijnlijk veroordelende houding van de omgeving. De schaamte bij de naastbestaanden om zich op straat te begeven is groot. In veel gevallen breken de partnerrelaties af tijdens de detentieperiode. Ook de kinderen dragen diepgaand de gevolgen van de opsluiting van vader of moeder met zich mee. Voor het werkmilieu, de vrienden en de burens gaat de gevangenisstraf eveneens niet ongemerkt voorbij. Naast verlies van werk moet de gedetineerde persoon vaststellen dat vele vriendschappelijke contacten van het ene moment op het andere wegvallen ofwel langzaam wegwijnen. Deze 'verlieservaringen' werken dan ook vernietigend op het zelfbeeld van het gedetineerde gezinslid.

Onderminning van het mens-zijn

Het negatieve zelfbeeld wordt nog versterkt door de huidige interne werkingsstructuur van vele gevangenisinstellingen. Op uitzonderingen na, is het voor de meeste gedetineerden naïef te hopen dat zij 'beter', 'genezen' of 'gelouterd' uit de gevangenis zouden komen. Bij veel mensen leeft de gedachte dat de detentie te vergelijken is met het verblijf in een hotel. Dat is te horen in uitdrukkingen als 'ze hebben het er heel goed'. Een gevangenis heeft echter niets weg van een vijfsterren hotel.

Het verblijf in een gevangenis is een zeer ingrijpend gebeuren in een mensenleven. Men kan hier spreken van een 'excommunicatie'. De gedetineerde wordt letterlijk uit de gemeenschap gebannen. Het gaat om een morele verwerping. De gevangenis als instituut wordt bovendien gekenmerkt door totalistische eigenschappen. Praktisch alle levensdomeinen van het mens-zijn (fysisch, sociaal, psychisch, zingeving) worden beheerst door het gevangenisstelsel. Het hele leven speelt zich af op één plaats, de grenzen tussen wonen, werken en ontspanning vervallen. Elke activiteit, elke handeling gebeurt in het bijzijn van anderen. Het dagelijks leven is er sterk geprogrammeerd waarbij niets aan het toeval wordt overgelaten. De volledige werking staat in het teken van de veiligheid, wat elke spontaniteit in de omgang tussen gedetineerden onderling of met cipiers onmogelijk maakt. De invloed van de gevangenis als een totaalsysteem op het zelfbewustzijn van de gedetineerde is zeer groot. Het gevoel van autonomie en individualiteit gaat teniet en het basisvertrouwen en de basisveiligheid waarmee iemand zich normaliter in de samenleving beweegt, wordt beknot. In de gevangenis verliest de gedetineerde zijn persoonlijk gezicht, zijn sociale contacten en alle materieel bezit. Dit leidt dikwijls tot een verregaande vorm van zelfvervreemding. Hoe langer de gevangenisstraf, hoe meer kans hiertoe. Alles wat het leven zin gaf -- ouderschap, partnerschap, arbeid, omgang met vrienden -- omdat men voor iemand iets kon betekenen en zelf betekenis had, wordt van de ene op de andere dag afgebroken. De gedetineerde wordt er herleid tot en vereenzelvigd met de gepleegde feiten. Er ontstaat een situatie van totale afhankelijkheid waarbij alles moet worden gevraagd. De stabiliteit van bepaalde rollen, gewoonten, normen, waarden en voorzieningen uit de thuiswereld vervalt. Dit betekent dat gevangenen ten aanzien van de relaties waarin ze vóór de detentie leefden niet kunnen zijn wie ze willen zijn. De rolvervulling als vader, moeder, zoon, dochter, vriend verliest inhoudelijk aan betekenis. Hierdoor kan een groot gevoel van machteloosheid ontstaan. Al deze negatieve gevolgen kunnen worden samengevat in het begrip 'contingentie ervaring'. De detentie is een indringende confrontatie met grenzen. Het gaat hier niet alleen over de grenzen aan de vrijheid maar ook de begrenzing ten opzichte van de eigen mogelijkheden en ontplooiingskansen, de grenzen ten aanzien van persoonlijke relaties en de samenleving.

Dergelijke ervaringen roepen fundamentele vragen op over de zin van het bestaan in een 'zinloze' context. Een begeleiding op maat is hier noodzakelijk. De laatste tijd worden in diverse

gevangenen hiertoe serieuze inspanningen geleverd. Toch kan dit nog verder uitgebouwd en verfijnd worden. Het principe van isolement en afzondering zonder zinvolle invulling draagt er immers toe bij dat gedetineerden nog initiatiefarmer worden, maatschappelijk minder weerbaar, dat zij elk verantwoordelijkheidsgevoel kwijtraken, dat zij de vaak geringe sociale vaardigheden en attitudes verliezen en zodoende psychisch nog meer gefnuikt in de maatschappij terugkeren dan zij eruit gegaan zijn. Gedetineerden komen ook dikwijls uit sociale milieus die weinig kansen tot ontplooiing bieden. Zij zijn m.a.w. doorgaans kansarm op emotioneel, sociaal en maatschappelijk gebied. Het gevangenisstelsel zorgt voor een verderzetting van dit patroon en versterkt het dikwijls. Een aantal veel voorkomende persoonskarakteristieken bij gedetineerden die in een gevangenis een goede potgrond vinden om zich verder te ontwikkelen zijn gebrek aan zelfkennis (geen introspectie), gebrek aan toekomstperspectief (de chaos), een onwerkelijk toekomstperspectief (de slechte utopie), de gebrekkige of afwezige identiteit, verhoogde kwetsbaarheid en onveiligheid, verrechtvaardigen van de gepleegde feiten (justifiëren), impulsiviteit op vlak van behoeftebevrediging die o.a. tot uiting kan komen in seksueel gedrag en agressiviteit.

Sancties moeten dragers van hoop zijn

Opsluiting mag geen einddoel zijn van een detentiebeleid dat als functie heeft de maatschappij te beschermen. Opsluiting kan in sommige gevallen een noodzakelijk middel zijn maar nooit een doel op zich. Wanneer een straf niet gericht is op de herintegratie van daders in de maatschappij is er iets grondig verkeerd met de strafrechtspleging. Daders dienen een straf te krijgen die hen aanmoedigt om verantwoordelijkheid op te nemen tegenover zichzelf, het slachtoffer en de ruimere samenleving. Opsluiting, als beschermende maatregel ten aanzien van de maatschappij, dient dus ook een educatieve en psychosociale invulling te krijgen. Gevangenen hebben allen één kenmerk gemeenschappelijk. Het zijn personen die de bekwaamheid misten om op een bepaald moment de goede keuzes te maken. De bekwaamheid om goede keuzes te maken zal al dan niet verder afnemen door de wijze waarop de gevangenisstraf wordt georganiseerd. Welke manier van werken is zinvol? Gedetineerden hebben behoefte te horen dat zij iemand zijn met menselijke waardigheid. Zij moeten ondersteund worden om te ontdekken dat zij de kracht en de verantwoordelijkheid hebben om goede keuzes te maken, dat zij op een constructieve wijze kunnen omgaan met frustratie en conflicten. Het is belangrijk dat zij leren respect te hebben voor anderen en hun bezittingen. Bovendien is het belangrijk dat er een klimaat gecreëerd wordt waarbinnen de schuldvraag kan en mag worden gesteld. Binnen de gevangenis muren zit het aspect van de schuldverwerking nog veelal in de taboesfeer. Daders moeten de kans krijgen om zich te bezinnen over hun daad. Een basisfunctie van het gevangenisgebeuren is dat gedetineerden er de kans moeten krijgen om emotioneel en geestelijk in het reine te geraken met het delict dat werd gepleegd. Gevangenen worden ook 'penitentiaire' instellingen genoemd. De etymologie van dit woord betekent 'tot inzicht komen'. Om deze doelstelling te verwezenlijken mag de problematiek die schuilgaat onder het delict niet worden toegedekt. Inzicht in en erkenning van de eigen drijfveren opent deuren om te werken aan verantwoordelijkheid (berouw en bekering). Gedetineerden dienen in toenemende mate ondersteund te worden om te zoeken hoe kan worden 'recht' gemaakt wat 'krom' gebogen was. Zonder een herstelgerichte opstelling van het justitieel systeem blijft dit een verre utopie. Indien het strafrecht wil bijdragen aan een proces van pacificatie in de samenleving moet zij een bron van zin-geving worden en niet van zin-loosheid.

Samenvattend kan worden gesteld dat sancties dragers moeten zijn van hoop. Het hoge recidivecijfer is een bewijs dat de gevangenen nog onvoldoende maatschappijgericht werken. De resocialisatiegedachte als één van de functies van het gevangenisstelsel staat nog in haar kinderschoenen. Gevangenen schieten nog tekort in hun opdracht om de gedetineerde voor te bereiden op zijn terugkeer in de maatschappij. Vaak ziet men dat gevangenen in de loop van hun opsluiting vervreemd raken van de daad waarvoor ze in de gevangenis terecht kwamen. Dit komt

omdat zij zo goed als nooit de kans krijgen om hun falen op zichzelf te betrekken. Zij worden gedwongen om allerhande overlevingsstrategieën te hanteren. Door hun daden te verdringen, te rationaliseren, te rechtvaardigen of te verschonen trachten ze het hoofd boven water te houden. De verdringing van de herinnering kan echter het risico op een latere doorbraak van de psychische problemen niet wegnemen.

De gevolgen voor het zelfbeeld en de persoonlijkheidsstructuur zijn nefast. Na de vrijlating is de kans groot dat zij, omwille van de geringe sociale vaardigheden, opnieuw in de problemen en de marginaliteit terechtkomen. In de wereld van de hulpverlening weet men dat mensen in wie geen vertrouwen of inzet wordt geïnvesteerd dit tekort dikwijls zullen verhalen op de maatschappij. Zo wordt men onrechtvaardig voor anderen. Openstaande rekeningen worden gepresenteerd aan onschuldige derden. Zelfwaardegevoel en behoefte aan autonomie tracht men te bouwen op een gevaarlijke en giftige bodem van geweld, diefstal, drugs,... Gedetineerden willen na hun detentie dikwijls een nieuw leven beginnen, opnieuw hun gezin vervoegen, een nieuwe relatie aangaan, zinvolle tewerkstelling zoeken. De -- soms lange -- afzondering zonder zinvolle invulling doet hun slaagkansen drastisch afnemen. Zij komen als het ware met lege handen en dus heel kwetsbaar in een maatschappij terecht die hen bovendien stigmatiseert, veroordeelt en afwijst. Er breekt in veel gevallen een uitzichtloze situatie aan van financiële en relationele problemen. Zelfs indien de relatie met de partner overeind is gebleven, blijft deze heel kwetsbaar. Man en vrouw hebben een eigen leven geleid met eigen problemen en hebben niet veel met elkaar kunnen delen: ze zijn uit elkaar gegroeid. De relatie met de kinderen verkeert in dezelfde omstandigheden. Vele gevangenen beleven hun terugkeer in de maatschappij als een straf na de straf.

Gedetineerden dienen ondanks hun afzondering, zoals elke vrije burger, gerespecteerd te worden in bepaalde fundamentele mensenrechten waaronder ook het recht op welzijn. Voor de vervulling van dit recht is de gedetineerde afhankelijk van het gevangenisstelsel en de ruimere samenleving.

Hulp aan daders: een plicht tegenover slachtoffers

Slachtoffer worden van onrecht kan een verwoestende ervaring zijn met diepgaande invloed op het persoonlijk welzijn. Onrecht raakt de mens in twee vormen van basisvertrouwen waarop wordt gesteund om het leven gestalte te geven. Het betreft enerzijds het vertrouwen in de rechtvaardige ordening van de samenleving en anderzijds de overtuiging dat elke mens een autonoom wezen is met macht en invloed over het eigen leven. Niet alleen het slachtoffer maar ook de publieke opinie wordt geschokt in haar behoefte aan veiligheid en voorspelbaarheid van de samenleving wanneer ernstig onrecht gebeurt. De verontwaardiging is een typische emotionele reactie op de overweldigende ervaring van een schokkende gebeurtenis.

Door de vele negatieve gevolgen die slachtoffers ondervinden zowel op materieel, psychologisch en sociaal vlak verwacht de samenleving doorgaans dat met een sterk repressief beleid op de dader gereageerd wordt. Zo iemand moet boeten voor zijn daden, luidt het in de volksmond. De nadruk ligt op volledige uitsluiting en vergelding. Een pleidooi voor dergelijke opstelling kan een troostend effect hebben op korte termijn. Noch de samenleving, noch de slachtoffers hebben echter op lange termijn baat bij die houding. Het is belangrijk dat daders in de mogelijkheid gesteld worden om verantwoordelijkheid op te nemen tegenover de feiten, het slachtoffer en de ruimere samenleving. Wanneer gedetineerden vrijkomen verwacht de samenleving immers dat zij hun rol als plichtsbewuste burger actief opnemen. Eenzijdig pleiten voor zware vergelding zonder meer is dan ook een paradoxale houding. De samenleving en de slachtoffers hebben er alle baat bij dat daders tijdens hun straf mogelijkheid krijgen om te werken aan positieve veranderingen in hun leven. Dit is ook de klank die terug te vinden is in het boekje 'Recht van spreken' opgesteld door de VZW 'Ouders van een vermoord kind'. Hopen dat een dader enkel repressief behandeld wordt, zodat de

fundamentele waardigheid als mens volledig verloren gaat, draagt niet bij aan het welzijn van zowel het slachtoffer, de dader en de gemeenschap.

Het is een positieve vaststelling dat dit inzicht ook bij de justitiële autoriteiten langzaam meer ingang begint te vinden. Er worden, in vergelijking, met enkele jaren terug, méér middelen vrij gemaakt om het gevangenisgebeuren te humaniseren en de resocialisatie van gedetineerden te bevorderen. De verplichte welzijnsteams in elke gevangenis willen de detentie mensvriendelijker maken door alternatieve bezoekenregelingen uit te werken, goede kinderopvang te voorzien, cultuur en vormingsprogramma's te stimuleren,... Daarnaast proberen hulpverleners hun steentje bij te dragen om gedetineerden en ex-gedetineerden te ondersteunen daar waar mogelijk.

Ondanks deze beginnende mentaliteitswijziging staat in de gevangenis een cultuur van verantwoordelijkheidsbevordering nog in de kinderschoenen. De gevangenis blijft nog te veel een plaats die het welzijn van het slachtoffer en de ruimere gemeenschap niet ten goede komt.

GEVANGENISPASTORAAL...OF HOE DE KERK PROBEERT WAT LICHT TE BRENGEN IN DE DUISTERNIS

Op zoek naar de schat in de akker

De gevangenispastores willen vanuit hun invalshoek, die zin-geving behelst, een bescheiden bijdrage leveren om de gedetineerden die zij bereiken nabij te zijn en te stimuleren in het werken aan hun mens-zijn. Zij willen gedetineerden ondersteunen in een wijze van 'ge-loven' die hen de werkelijkheid doet zien en die hen tegelijk een beeld geeft hoe anders de werkelijkheid kan en moet worden. Het evangelie biedt hiertoe volgens hen voldoende bagage. Zij geloven dat ook deze mensen door God geroepen zijn om het goede te bewerken, om te beheren en héérlijk te zijn. Het zijn mensen die niet opgegeven of vereenzelvd mogen worden met hun verleden, die niet samenvallen met hun schuld of vanwege die schuld maar moeten vallen. Gevangenispastores geloven dat de kiem om het goede te verwezenlijken in elke mens aanwezig is en willen ondersteuning bieden om deze verborgen waarde tot ontplooiing te brengen. Zij willen de gedetineerden aanzetten om op zoek te gaan naar de schat in een vaak ruwe en onbewerkte akker. De uiteindelijke intentie is met de ander te zoeken naar het unieke van zijn of haar persoon-zijn en de ander in zijn of haar persoon-zijn te versterken. Tonny Cornoedus, jezuïet en gevangenispastor te Brugge verwoordt dit vanuit zijn doorleefde ervaringen als volgt: "Een van mijn manieren om hen te bevrijden is hen duidelijk maken: 'Wat er ook gebeurd is, wat je ook gedaan hebt, je bent een mens en ik sta naast je. Je hebt capaciteiten, je kan meer dan je denkt. Ondanks alles is er een toekomst voor jou.'" Naast dit bevrijdend nabij zijn willen de gevangenispastores ook de maatschappij oproepen om de gedetineerden een nieuwe kans te geven.

Verbonden met de ruimere kerkgemeenschap

Deze taken die zij als een roeping en een zending beleven, kunnen zij echter niet alleen waarmaken. Zij weten zich als priesters-religieuzen of gelovige leken verbonden met de ruimere geloofsgemeenschap en doen dan ook een oproep om gesteund te worden in hun zware opdracht die zich moet ontplooiën binnen de beklemmende grenzen van een gevangenisstelsel. Zij ervaren zich samen met de gedetineerden in een isolement. Hun formele plaats binnen de ruimere kerkgemeenschap dient volgens hen marginaal gekwalificeerd te worden. Om deze positie te doorbreken zoeken zij naar een nauwere samenwerking met de kerkgemeenschap buiten de muren. De gevangenispastor en zijn levensbeschouwelijke achterban kunnen, samen met andere betrokkenen, een steunpilaar vormen om de dreigende desintegratie van het volledige mens-zijn van de gedetineerde zoveel als mogelijk te voorkomen. De Kerk dient haar aanwezigheid in de gevangenis en bij naastbestaanden voelbaar te maken. Zij is dit verschuldigd tegenover haar eigen

evangelische oproep om gevangenen niet in de steek te laten.

Hoger werd de situatie van gedetineerden beschreven als het geschieden van een 'excommunicatie' uit de publieke gemeenschap. Gedetineerden worden letterlijk en figuurlijk uit de gemeenschap gestoten. De Kerk als levende gemeenschap van Christus heeft echter als roeping die gemeenschap niet te verbreken. Christus zendt zij die verworpen werden terug naar hun gemeenschap en roept deze op om in barmhartigheid te ontvangen. Gevangenispastores spreken vaak over hun 'parochie' in de gevangenis. Deze parochie maakt deel uit van de ruimere christelijke gemeenschap. Het gaat erom kerk-zijn gestalte te geven met gevangenen. De relatie met gevangenen behoort tot de wezenlijke uitdrukkingsvormen van het geloof. De Kerk kan in betrokkenheid op het gevangenispastoraat dieper en wezenlijk verstaan wat het hart van het evangelie is. Betrokkenheid op de nood van mensen in kwetsbare posities helpt de Kerk haar eigen bestaansgrond beter te verstaan en te ontwikkelen. Het is m.a.w. een uitdaging voor de Kerkgemeenschap om met gevangenen om te gaan als met mensen die van Godswege niet vrijgesteld zijn van het mens-zijn in de wereld. Vanuit deze visie heeft de ruimere kerkgemeenschap niet enkel een opdracht naar het gevangenispastoraat toe maar kan zij er ook veel van ontvangen. De kerkgemeenschap binnen de gevangenis kan van betekenis zijn voor de ruimere kerkgemeenschap in het dieper verstaan van de concrete betekenis die het geloof heeft voor het leven. Het geloof wint immers voor mensen in grote nood -- dus ook voor gedetineerden -- immers aan innerlijke kracht wanneer het ook iets zegt over specifieke levensvragen waarmee ze worden geconfronteerd. Zodoende kan de Kerk in de gevangenis van betekenis zijn voor de Kerk buiten de muren in het diepe verstaan van de vragen van enerzijds geloof en leven en van anderzijds de invulling van de diaconie of naastenliefde. In de ontmoeting met mensen achter de muren en in het delen van hun leven en levensvragen kunnen christenen zelf dieper in aanraking komen met het hart van het geloof en de zin van het leven. De christelijke gemeenschap binnen en buiten de gevangenis is dus geroepen tot een verbondenheid in wederkerigheid. Een vereiste basishouding hiertoe is 'barmhartigheid'. Een houding van barmhartigheid betekent licht willen zien in de ogen van een gestrafte en hem of haar dat licht gunnen. Dit kan maar door op zoek te gaan naar de kwetsbare mens die schuilgaat achter de dader. Barmhartigheid betekent, in het spoor van Jezus, een 'nieuw begin' mogelijk maken, niet binnen afzienbare tijd, maar wel hier en nu, ook in de gevangenis en tegenover zij die de last van een opgesloten familielid moeten dragen.

De ongekende zeggingskracht van het evangelie

Wie praat met gevangenispastores merkt dat zij benadrukken dat het evangelie in de gevangenis heel tastbaar en concreet wordt. In deze context, waar schade en schande, schuld en gebrokenheid niet verborgen zijn, kan het evangelie een ongekende zeggingskracht krijgen. Het evangelie heeft immers geen ander verankeringspunt dan de werkelijkheid waarin de mens leeft. Dat is een gekwetste en geschonden werkelijkheid. Pasen heeft geen andere verankering dan het kruis. Concreet betekent dit dat geloofshulp als levenshulp kan worden gezien en dat omgekeerd levenshulp ook geloofshulp is. In de gevangenis krijgt de navolging van Jezus, die een grote liefde heeft betoond voor zondaars, hoeren en tollenaars, een heel zichtbaar gelaat. Voor de ruimere kerkgemeenschap kan het gevangenispastoraat symbool staan dat Jezus tot het uiterste is meegegaan met de kleine mensen. Er is dus m.a.w. een verbondenheid in wederkerigheid tussen de gemeenschap binnen en buiten de gevangenis. Deze bezinning over een integrale visie op het gevangenispastoraat is nog verre van uitgekristalliseerd maar de zoektocht heeft een aanvang genomen. De gevangenispastores pleiten voor een nauwere aansluiting tussen enerzijds de profetische functie en anderzijds de diaconale functie van de kerkgemeenschap. De profetische taak ontvouwt zich op die plaatsen waar de kerkgemeenschap bevestigend of afkeurend spreekt ten aanzien van initiatieven die al dan niet bijdragen tot een humanere en dus méér rechtvaardige strafrechtspraktijk. De opdracht tot dienstbaarheid of de diaconale functie behoort wezenlijk tot de

kerkgebouw. De diaconale zorg voor gedetineerden en hun naastbestaanden kan op verschillende wijzen tot uitdrukking worden gebracht.

De gevangenispastores betreuen dat de kerkgemeenschappen zich onvoldoende inlaten met het lot van gevangenen. Redenen zoals irrationele weerstanden tegen diegenen die achter gevangensmuren verblijven of een overbelaste agenda van pastorale diensten m.b.t. andere problemen zijn voor hen niet opportuun. Heel sporadisch kunnen zij eens een beroep doen op een koor of een vrijwilliger voor een bezoek aan een gedetineerde. Zij hebben echter nood aan een grotere betrokkenheid en hopen deze te verkrijgen van parochies en verenigingen.

Het scepticisme omtrent een menswaardige terugkeer van gevangenen in de maatschappij is bij de justitiële autoriteiten doorgaans heel groot. Er treedt een soort gewenning op waarbij hardnekkige vooroordelen de kop opsteken tegenover elke nieuwe gedetineerde. Vele magistraten en een groot deel van het gevangenispersoneel maken zich geen illusies meer over de hen toegewezen personen. Elke nieuwe gedetineerde wordt dan belast met de opgelopen ontgoochelingen uit vorige situaties. De inspanningen in acht nemend, lijkt het er - ondanks de positieve tekenen - nog te veel op alsof de mooie opdrachtsverklaringen over de resocialiserende functie van de gevangenis ergens in een lade blijven steken. De gevangenispastores behoren doorgaans - samen met een handvol hulpverleners, bewakers en een aantal diepmenselijke magistraten en directeurs - tot de weinigen, binnen de justitiële sector en de ruimere gemeenschap, die nog geloven in de mogelijkheid dat elke mens, ook de delinquent, geroepen is om te werken aan de uitbouw van een zinvol mens-zijn. Willen zij hun diep geloof in de mens verder vormgeven dan zullen zij daarvoor de ondersteuning van de gelovige gemeenschap kunnen gebruiken. Ook voor het beïnvloeden van de mentaliteit buiten de muren is dit het geval. Het is weinig hoopvol om gevangenen bij te staan binnen de muren als zij eenmaal 'buiten' uitgesloten en gestigmatiseerd worden. Daarom hopen de gevangenispastores dat de gelovigen de oproep van het evangelie ernstig nemen om te werken aan een mentaliteitsbeïnvloeding. Geloven in verandering van mensen, wat een essentiële christelijke houding is, vraagt om een 'voorschot' aan vertrouwen dat persoonlijk en publiek moet worden geuit. Gevangenispastores proberen dagdagelijks om dit geloof aan de hun toevertrouwde mensen te laten merken. Daarom vragen zij dit ook aan de christelijke gemeenschap buiten de muren.

DE MOGELIJKE ROL VAN GEZINSPASTORAAL IN DE ONDERSTEUNING VAN GEDETINEERDEN EN HUN GEZINNEN

Gezinspastoraal: 'helen' wat 'gebroken' is

Gezinspastoraal wil op die plaatsen aanwezig zijn waar mensen willen werken aan de kwaliteit van hun relaties vanuit een christelijk perspectief. Deze opdracht beperkt zich niet tot situaties waarbij mensen gelukkig gehuwd zijn en een stabiel gezinsleven leiden. Gezinnen en andere relatievormen kunnen met al dan niet verwachte moeilijkheden worden geconfronteerd. Dikwijls zijn het lasten die veel draagkracht vragen. Gezinspastoraal heeft als taak te zoeken hoe zij vanuit christelijk perspectief ook een aanbod kan doen ten aanzien van gedetineerden en hun partners, ouders, kinderen,...

Bij vele gedetineerden en naastbestaanden valt een grote nood aan ondersteuning waar te nemen om zinvolle relaties uit te bouwen en op een zin-gevende wijze in het leven te staan. In een apostolisch schrijven rond het gezin 'Familiaris Consortio' heeft de huidige paus een hoofdstuk gewijd aan de gezinspastoraal in moeilijke gevallen. De Kerk wil volgens de paus hulp bieden aan iedere mens die op onrechtvaardige wijze verhinderd wordt om te werken aan de uitbouw van een gezin en die bereid is na te denken over de zin van het huwelijk en het gezin, zelfs al gebeurt dit met onzekerheid en angst. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk doet de paus een oproep tot nog

méér edelmoedige, intelligente en verstandige pastorale inzet voor de gezinnen die zich geplaatst zien voor objectief moeilijke situaties, waartoe ook de gevangenen en hun gezinnen behoren. Hierbij dient het voorbeeld van Jezus gevolgd te worden. Het kerkelijk document benadrukt dat het hier doelgroepen betreft die niet alleen behoefte hebben aan bijstand maar ook aan méér druk op de publieke opinie en de culturele en maatschappelijke structuren. Het evangelie is inderdaad een oproep om 'heel' te maken wat gebroken is.

De Leuvense theoloog R. Burggraave stelt heel duidelijk dat een christelijk geïnspireerde wijze van handelen altijd 'verlossend' van aard dient te zijn. Het betreft hier een houding van genade, barmhartigheid en bevrijding uit onvermogen, schuld en de macht van het kwaad waardoor mensen de kans krijgen om terug 'nieuw' te worden en een leven te leiden in liefde en waarachtigheid. R. Burggraave beklemtoont dat de 'geleidelijkheid' dient gerespecteerd te worden. Het is belangrijk de kleine stappen in de richting van wat als 'zinnig' kan bestempeld worden te erkennen en te bemoedigen, ook al volgen mensen nog een dwaalspoor, is hun leven nog bezaaid met allerlei onkruid en kunnen dus bij vele gedragingen vragen gesteld worden. Dergelijke visie op verlossing en heling draagt ertoe bij niet te vervallen in een pessimistisch doemdenken en een angstige krampachtigheid in de benadering van mensen en situaties waarbij de spontane sympathie heel gering of onbestaande is. De gezinspastoraal, maar ook de pastoraal tout court, heeft als taak mensen te 'raken' in hun zoekend mens-zijn met een boodschap die 'te leven geeft' en bevrijdt uit innerlijke gevangenschap.

Gezinspastoraal: werk maken van verbondenheid

Er werd gesteld dat de essentiële verbondenheid tussen de christelijke gemeenschap 'buiten' en 'binnen' de muren vertrekt vanuit de evangelische boodschap. De Kerk van Christus is geroepen om zich door de muren heen uit te strekken. Bovendien wordt in Matteüs 25, 35-45 en Hebréeën 13, 3 een bijzondere relatie van verbondenheid met gevangenen tot uitdrukking gebracht. Hoe kan er nu een mogelijke kerkelijke betrokkenheid vanuit gezinspastoraal op het gevangeniswezen vorm krijgen?

De pastoraal beschikt over heel wat mogelijkheden om haar verbondenheid met gevangenen tot uitdrukking te brengen. De verschillende fundamentele functies van de Kerk kunnen hierbij gestalte krijgen: liturgie (vieren), diaconie (dienen), kerugma (verkondigen), koinonia (gemeenschap vormen). Volgende zaken zijn een greep uit het mogelijke aanbod van de Kerk: deelname door vrijwilligers aan de eucharistievieringen in de gevangenskapel en het helpen voorbereiden van de liturgie (liturgie), bezoek aan gedetineerden, ondersteuning bij het bezoek van partner en kinderen, ondersteuning van de naastbestaanden, opvang en ondersteuning van gevangenen eenmaal vrij, gespreksgroepen voor gedetineerden en naastbestaanden (diaconie), werken aan een mentaliteitswijziging opdat gedetineerden een nieuwe kans zouden krijgen, het op gang brengen van een proces van bewustwording over de achtergonden van criminaliteit en over de persoonlijke en maatschappelijke problematiek van gedetineerden en ex-gedetineerden (kerugma). Al deze vormen van betrokkenheid op de situatie van gedetineerden en hun verwanten gebeuren in een geest van 'koinonia' of 'verbondenheid in gemeenschap'.

De gelovige kan een bruggenbouwer zijn waardoor gevangenis en samenleving méér op elkaar betrokken geraken en de kloof misschien een beetje smaller wordt. De gezinspastoraal beschouwt het als een uitdaging om samen met de Vlaamse gevangenispastores en andere christelijke diensten en verenigingen hier verder over na te denken.

Gezinspastoraal: Gods liefde tastbaar maken

Het zou wel eens kunnen dat de crisis van het christelijk geloof niet een crisis is van de boodschap zelf, maar van subjecten en instituten die de praktische betekenis ervan verwaarlozen. Mensen taxeren de Kerk op wat zij betekent. Zij gaan m.a.w. na of het geloof iets wezenlijks te zeggen heeft in relatie tot wat zij in hun leven en hun wereld ervaren. Een gevangene, wiens familie in de parochie goed werd geholpen, zei eens tegen een Vlaamse gevangenispastor: "Als zulke mensen bestaan, dan moet God ook bestaan". Ook gezinspastoraal kan een steentje bijdragen in het tastbaar maken van Gods liefde. Dit kan door gunstige voorwaarden te scheppen opdat mensen de kans krijgen om steeds meer te groeien tot een zin-gevend leven. Dit is de opdracht waartoe elke mens fundamenteel geroepen is.

De christelijke gemeenschap gedraagt zich dubbelzinnig wanneer zij zich enkel toelegt op het prediken van een bepaalde spiritualiteit. Prediking van evangelische waarden zoals trouw, respect, vrede, liefde,... blijft inhoudloos wanneer mensen niet de bagage meekrijgen die het mogelijk moet maken om deze waarden te verwezenlijken. De Kerk dient dus naast de prediking van een bepaalde spiritualiteit ook te bouwen aan het voetstuk waarop deze spiritualiteit rust. Zij is geroepen om met mensen op weg te gaan zodat zij bekwaam worden om trouw, respectvol, liefdevol, rechtvaardig en oprecht te zijn. Het publiek van gedetineerden bestaat voor een groot deel uit mensen die onvoldoende uitgerust zijn, die niet het gepaste schoeisel bezitten om aan de tocht te beginnen die leidt naar de mens-wording. Eenmaal terug vrij hebben zij vaak het gevoel dat ze de detentie als een blok aan het been achter zich aan slepen. Het gevoel blijvend getekend te zijn en niet meer toe te komen aan wat het leven inhoudt geeft, is hen niet vreemd. Vanuit het christelijke geloof wordt het leven gezien als het bewandelen van een weg naar steeds meer mens-zijn in navolging van Jezus Christus.

Jezus was een 'randfiguur'. Hij was afkomstig van de rand en telkens opnieuw ging Hij mensen opzoeken aan de rand om het diepste in hen tot ontplooiing te laten komen. Jezus identificeert zich met mensen die religieus en maatschappelijk kansarm zijn en die bovendien moreel gestigmatiseerd worden. Jezus kon niet al de problemen oplossen maar hij biedt een nieuwe kijk aan op het Rijk Gods: "God zal alles in allen zijn"(1 Kor. 15,28). Er zal geen rand maar ook geen centrum meer zijn. Wanneer wij spreken over een God die het heil wil voor mensen moeten wij dit heil ook zichtbaar maken in deze wereld. Dit heil is niet enkel zieleheil maar heil voor mensen van vlees en bloed. Wanneer gezinspastoraal Jezus tot voorbeeld wil nemen, is het zinvol om nu en dan ook eens naar de rand te gaan. Gevangenen kunnen we alleen maar ontmoeten als we uit de duivelskring van angst, afkeer en verguizing treden ter wille van een persoonlijke ontmoeting met 'één van de minsten', een concrete mens in nood en isolement.

Gezinspastoraal: samen zoeken naar zin-geving doorheen ontmoeting en gesprek

Ontmoetings- en gespreksmomenten voor gedetineerden

Een vorm van aanwezigheid in de gevangenis die past binnen de doelstellingen die gezinspastoraal behartigt en op korte termijn te verwezenlijken valt, lijkt o.a. de gespreksgroep te zijn. Binnen een dergelijk initiatief wordt er ruimte gecreëerd zodat vrijwilligers uit de kerkgemeenschap en gedetineerden samen kunnen werken rond zingeving en kwaliteit van leven in de ruime zin van het woord én dit vanuit een christelijk perspectief. Zich voorbereiden op het relationele leven buiten de gevangenis begint reeds tijdens de detentie.

In de gevangenis van Brugge werd vanuit een samenwerkingsverband tussen gezinspastoraal en de aalmoezeniersdienst in mei 2001 gestart worden met een dergelijk pilot-project. Wegens het grote succes werd het project intussen ook uitgebreid naar de gevangenis van Ruiselede, Merksplas,

Leuven-hulp, Leuven-Centraal en Mechelen.

Als gezinspastoraal willen wij op geregelde tijdstippen in groepsverband ruimte bieden aan gedetineerden om samen met gelovigen uit de kerkgemeenschap 'extra muros' zich te bezinnen over uiteenlopende en zich opdringende bestaans- en levensvragen (zingeving, waarden en normen, gewetenszaken). Het betreft hier het stilstaan bij vragen die het bestaan van een mens diepgaand raken vanuit de relatie tot zichzelf, de relatie tot anderen en de relatie tot God. Doordat gedetineerden met hun rug tegen de muur (achter tralies) worden geplaatst, verplicht dit hen om afstand te nemen van vroegere verwachtingen, invullingen van het leven, visies op het bestaan. Omdat zij de vaste grond onder hun voeten voelen wegzinken, komen zij in een situatie van hoge kwetsbaarheid terecht. Tegelijk dwingt de situatie hen om tot een nieuwe interpretatie van het leven te komen die houvast en perspectief biedt voor de toekomst. Dit is een proces dat bij iedereen die in een situatie van verwerking terechtkomt langzaam en moeizaam verloopt, zo ook voor gedetineerden. Het strafrechtstelsel staat haaks op het beantwoorden van zin- en betekenisvragen. Gedetineerden dreigen daardoor in een existentieel vacuüm te geraken en van zichzelf en hun omgeving te vervreemden. Het is dan ook een permanente uitdaging voor de ruimere kerkgemeenschap om volop de ruimte te bieden zodat op dit soort vragen kan worden ingegaan. Dit is essentieel voor de verwerking van misdrijf en detentie.

Vertrekkend vanuit wat zojuist werd gezegd zou de kerkgemeenschap (gezinspastoraal) binnen de gespreksgroep gedetineerden nabij kunnen zijn bij het opbouwen van zinvolle en realistische levensankers. Doorheen gesprek kan aan gedetineerden de kans geboden worden om zichzelf te verstaan tegen de achtergrond van de eigen levensgeschiedenis. Dit betekent ondersteunen om het verleden onder ogen te zien. Pas door 'terug' te kijken kan men ten volle 'vooruit' kijken. Perspectief op een nieuwe toekomst kan maar wanneer het verleden niet wordt genegeerd. Besef en verwerking van schuld zijn hierbij van essentieel belang. Bij velen duurt het lang voordat men kan denken en uitspreken: "Ik heb het gedaan". Het harde pantser van het zelfbedrog moet hiervoor worden afgelegd. Doorgaan met leven na die bekentenis betekent vaak een levenslange strijd met de vraag of men iets anders en iets meer kan zijn dan zijn daden. Door middel van het Bijbels-christelijke gedachtegoed kan ondersteuning worden geboden om vanuit het bewustzijn van het verleden te bouwen aan een zinvolle toekomst. Daarnaast zou de Kerk ook voor hen ruimte kunnen bieden tot toetsing. Het zoeken naar herinterpretaties van het leven door open te staan voor nieuwe waarden- en normenkaders, levensinhouden, toekomstperspectieven vraagt om toetsing naar de degelijkheid, de duurzaamheid, de kwaliteit ervan. De kerkgemeenschap bezit een hele rijkdom aan beproefde levenswijsheid waaraan de eigen zoektocht kan getoetst worden. Houden wij deze rijkdom voor ons of gaan wij ermee naar zij die er nood aan hebben?

Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat de gespreksgroep een soort vrijplaats zou kunnen zijn voor de gedetineerden om zich te bezinnen over het eigen mens-zijn in samenspraak met anderen. Het leven wordt in de bijbel vaak gezien als het gaan van een weg waarbij de bestemming van de mens aan de orde is. Ook de gespreksgroep kan ruimte bieden aan gedetineerden om in groep wat stappen te zetten in de richting van de bestemming waar elke mens toe geroepen is. Wij zien de gerichtheid op kwaliteit van leven vanuit evangelisch perspectief, als het wezen van dergelijke gespreksgroep. Zoals reeds aangehaald beschouwen wij 'geloofshulp als levenshulp' en ook 'levenshulp als geloofshulp'. Gedetineerden kunnen binnen de gespreksgroep samen met de vrijwilligers van buitenaf een stukje innerlijke weg afleggen. Het vormend karakter staat dus centraal. Zij leren zich uiten en naar elkaar luisteren. Er kan een wereld opengaan als je merkt dat jouw bijdrage waardevol is voor anderen. Belangrijk is dat de noden, twijfels, verlangens van de deelnemers centraal staan.

Een dergelijke gespreksgroep is misschien één van de zeldzame plaatsen waar gedetineerden samen

met elkaar kunnen delen wat hen ten diepste bezighoudt. Van de Kerk uit is het een teken van verbondenheid dat gesteld wordt (koinonia). Het initiatief drukt uit dat de gevangen medemens erbij hoort, niet vergeten wordt, dat hij thuis is in die grote gemeenschap van gelovige mensen.

Gevangenispastores getuigen dat de existentiële crisis die een detentie altijd met zich meebrengt, frequent leidt tot het stellen van levens- én geloofsvragen. Een ingrijpende levenswerkelijkheid is daarbij aan de orde. Het gaat om de betekenis en de zin van het leven, gevoelens van twijfel, angst, schuld, onzekerheid in relaties, vragen over verleden en toekomst. Gevangenen zijn niet de meest geschikte instituten om tot een 'verbeterd leven' te komen. Toch kan de pastor samen met de christelijke gemeenschap "extra muros" proberen aansluiting te vinden bij het verwerkingsproces van de gedetineerde door ondersteuning te bieden in het zoeken van een weg die leidt tot groei in waarachtigheid.

Ontmoetings- en gespreksmomenten voor naastbestaanden

De aanhouding van een gezinslid is doorgaans een diep ingrijpende ervaring met verstrekkende gevolgen voor hen die achterblijven. Met de aanhouding, die voor de achterblijvende gezinsleden heel vaak de eerste keer is waarbij ze met het delict te maken krijgen, verdwijnt dikwijls vrij abrupt een partner, een ouder of een kind uit het gezinsleven. Man en vrouw kunnen tijdens de periode van de opsluiting 'slechts' gesprekspartners voor elkaar zijn. Aan de partnerrol valt moeilijk méér inhoud te geven. Het is onmiddellijk duidelijk dat de relatie hierdoor onder een grote druk kan komen te staan. Ook de ouderrol van de gedetineerde partner wordt uitgehold. Tezelfdertijd wordt de achterblijvende ouder extra belast. Naast de enorme stress voortvloeiend uit de opsluiting van de partner vragen ook de kinderen om extra aandacht. Heel wat vrouwen zoeken tijdens de detentie van de partner nauwer contact met de eigen familie. Vaak komen zij dan in een ambivalente positie terecht omdat er wordt ervaren dat de familie een wig wil drijven tussen hen en hun gedetineerde partner. Een groot deel van de relaties wordt na verloop van tijd verbroken. Sommige vrouwen geraken in een isolement omdat heel wat contacten via de man verliepen. Ook de sociale controle doet haar werk. De morele veroordeling vanuit de omgeving snijdt diep. De schaamte werkt vernietigend op het zelfbeeld en zorgt ervoor dat elke stap buitenshuis in de onmiddellijke omgeving veel energie vergt. De media hebben immers hun werk gedaan. Daarnaast zijn er nog de problemen van materiële en financiële aard. Vaak had de gedetineerde partner maar een gering inkomen of was hij reeds werkloos. Schulden stapelen zich vaak op. Het feit dat vele gedetineerden afkomstig zijn uit de lagere sociale klassen en dikwijls zo goed als geen opleiding genoten hebben, bemoeilijkt hun terugkeer in het arbeidscircuit éénmaal vrij. Is de relatie overeind gebleven dan zijn de zorgen nog steeds de wereld niet uit...

Uit wat zojuist kort werd beschreven, wordt onmiddellijk duidelijk dat naastbestaanden van gedetineerden weinig terugvalmogelijkheden hebben. Zij staan vaak alleen met hun zorgen en hebben weinig tot geen contact met lotgenoten om steun te putten uit wederzijdse verbondenheid. Vanuit gezinspastoraal willen wij een poging ondernemen om ook deze doelgroep te bereiken. Vanuit het bijbels-christelijk verhaal behoort het als gezinspastoraal tot onze taak om de aandacht te scherpen voor gezinnen die met ernstige moeilijkheden hebben af te rekenen. Wij willen proberen een bescheiden bijdrage te leveren om deze gezinnen luis-terend, bemoedigend en ondersteunend nabij zijn. Bovendien hebben wij als pastorale dienst de verantwoordelijkheid een profetische taak te vervullen door te werken aan bewustwording in alle geledingen van de samenleving.

DE DROOM VAN EEN GEVANGENISPASTOR...

Wij willen deze oproep om gevangenen te bevrijden, beëindigen met de droom van een Brugse

gevangenispastor. Een droom die uiteindelijk een beetje de droom van elke christen zou moeten zijn. Een droom waarvan wij hopen dat zij ooit werkelijkheid mag worden:

"Ik droom van een aalmoezeniersdienst waar priester en leek samen werken om het Goede Nieuws te brengen aan allen die in de vergeetput zitten, aan allen die in stof en as neerliggen, aan allen die levend dood zijn. God wil dat de dode beenderen weer levend worden. Ik droom ervan dat niemand nog vergeten wordt, wie hij ook is, wat hij ook deed. Ik droom ervan dat er een christengemeente opstaat die openstaat voor elke mens: Dat families en kinderen van gevangenen niet meer met de vinger worden nagewezen. Maar dat ze mensen vinden die hen bijstaan en helpen in die, ook voor hen, zeer lastige tijd. Dat ex-gevangenen evenveel kans krijgen als de anderen om aan werk te geraken. Dat onze christelijke werkgevers daar meer oog zouden voor hebben. Dat zij die zich bekeren ergens een christelijke gemeenschap vinden die hen opvangt en begeleidt in de geloofsverdieping en in de geloofsbeleving. Waar vind ik zulk een gemeenschap? Ik droom van een hemel waar ik allen zal ontmoeten zoals ze werkelijk zijn. We zullen nog blij verrast zijn over vele mensen die men hier op aarde aan de kant heeft gezet, want God kent de harten van de mensen, wij niet."

uit: *Random Gezin* 21 (2000) 137-160.

ⁱ Met dank aan Claude Vandevoorde